

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE REFORMATĂ ȘI MUZICĂ
Școala Doctorală Ecumene

TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT

PREOȚI PEREGRINI ÎN PROTOPOPIATUL SĂLAJULUI
(SEC. 16. – 1821)

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. NÓDA MÓZES

Doctorand: Zsigmond Attila

CLUJ-NAPOCA

2021

Cuprins

Introducere	1
I. Cadrele cercetării în timp și spațiu	6
I.1. Despre Silvania în general	6
I.2. Formarea structurii de organizare a bisericii ..	10
I.3. Primele decenii ale reformei sălăjene, formarea senioratului reformat	12
I.4. Încetarea tractului sălăjean, formarea protopopiatului Sălaj-Solnoc	15
II. Cercetările referitoare la listele generale ale preoților	19
II.1. Surse tipărite	19
II.1.A. Șematismele	20
II.1.B. Monografia lui Petri Mór	22
II.2. Surse din arhive	23
II.2.A. Scurta istorie a arhivei tractului	23
II.2.A.a. Listele cu preoții protopopiatului	28
II.2.A.b. Procesele verbale ale vizitelor de lucru	29
II.2.A.c. Procesele verbale ale sinodurilor parțiale	33
II.2.A.d. Conscripția din 1943	35
III. Cercetări referitoare la preoții peregrini	38
III.1. Constatări generale	38
III.2. Origini și studii interne	41
III.3. Studii externe	44
III.4. Hirotonirea preoților	45
III. 5. Locurile de slujire	50
III.6. Cariere preoțești într-o oglindă personală, subiectivă	52

III.6.A. Scriitorul de jurnal Szilágyi András	54
III.6.B. Ikafalvi B. János – o carieră deraiată	56
III.6.C. Bántó Mihály – împlinire la hotare	58
III.7. Rolul peregrinilor în cârmuirea bisericii	60
III.7.A. Funcțiile din protopopiat	61
III.7.A.a. Protopopi	61
III.7.A.b. Proseniori	63
III.7.A.c. Notari generali	63
III.7.A.d. Vicenotari	64
III.7.A.e. Asesori	65
III.7.B Funcții îndeplinite în afara tractului sălăjan	67
III.7.B.a. Episcopi	67
III.7.B.b. Notari generali eparhiali	68
III.7.B.c. Oficii îndeplinite în alte protopopiate	68
III.8. Activitatea literară și cultura cărturărească a peregrinilor	69
IV. Bază de date	77
IV.1. Baza de date a preoților peregrini care au slujit în dieceza Sălăjului	79
IV.2. Preoți considerați peregrini, datorită unor date eronate sau incerte	195
IV.3. Liste parohiale ale preoților	196
Rezumat, perspectivă	210
Apendice	212
Bibliografie și abrevieri	249

Cuvinte cheie: biserică, preot, peregrinare, bază de date, Sălaj

Motivarea alegerii temei

Pe scară largă este cunoscut că Țara Sălajului a acceptat Reforma foarte devreme. Referirile la începuturile legendare apar până în ziua de azi în diferitele publicații. În urma cercetărilor din deceniile trecute însă, a devenit clar că, constatările de odinioară, tratate drept fapte, au nevoie de corecție. În ceea ce mă privește, m-am alăturat la cercetarea trecutului zonei încă din timpul studiilor universitare, cu intenția de a contribui cu rezultate noi la clarificarea acestor probleme controversate. În cele două decenii, care au trecut, a devenit clar că multe surse din arhive își așteaptă prelucrarea științifică. Pe lângă aceasta, originea mea sălăjeană, cunoștințele locale, cei câțiva ani petrecuți aici în activitatea pastorală, reprezintă un aspect subiectiv. Primul moment important al acestei activități a constat în prezentarea bisericii din satul meu natal, monument istoric, mai apoi, în lucrarea de masterat am analizat recensământul general al clenodiilor din 1683.

O intenție referitoare la întocmirea unei baze de date a preoților s-a născut încă în anii 1930, iar în 1943 s-a dispus către fiecare parohie adunarea datelor disponibile. Această inițiativă s-a poticnit însă din cauza situației de război, o muncă de specialitate, depusă de către cercetători, demarând abia în ultimele decenii. Au apărut numeroase rezultate parțiale ale acestei activități, sub forma diferitelor baze de date arhontologice și prozopografice, respectiv sub forma repozitoriilor digitale. Această muncă este ajutată în mare parte de publicarea autohtonă și străină a listelor peregrinilor, care însă nu conțin relatări despre activitatea pe mai departe a acestora. Aceasta s-a întâmplat doar în câteva cazuri excepționale (peregrini de la Wittenberg și Heidelberg).

Scopul cercetării

Am elaborat prezenta lucrare cu intenția de a crea o bază de date, ce reunește preoții cu studii externe, care au slujit în Țara Sălajului, unificând rezultatele parțiale oferite de către diferitele surse, respectiv să nuanțez imaginea destul de superficială deja formată, prin analiza din diferite aspecte a informațiilor obținute. Alegerea mea a căzut asupra acestui grup mai restrâns, care înseamnă doar o cincime din preoții perioadei analizate, pentru că ei sunt aceia, care pe motivul pregătirii lor mai înalte au putut avea o mai mare influență asupra dezvoltării și controlului bisericii. Mai departe, ei sunt aceia, în legătură cu care dispunem de informații ceva mai multe, decât în cazul colegilor lor, care au studiat acasă. Un aspect special al cercetărilor mele l-a însemnat situația aparte a Țării

Sălajului, care a izvorât din relația sa complicată și controversată cu Eparhia de dincolo de Tisa, respectiv cu Eparhia Ardealului.

A constituit o dificultate faptul că principala sursă a cercetării – constând în documente de arhivă – de-a lungul timpului s-a împrăștiat, părțile fragmentare ale acestora în prezent fiind păstrate în mai multe arhive bisericești și civile. Totodată a însemnat o provocare formularea acelor aspecte de analiză, în baza cărora să se poată trage – pe cât posibil – concluzii valabile în legătură cu acest grup destul de eterogen.

Este important de subliniat că la formularea concluziilor trebuie să avem în vedere faptul că acestea sunt doar niște rezultate parțiale, concluziile generale putându-se trage doar atunci, când va fi finalizată o bază de date completă, care să se extindă și asupra preoților și învățătorilor cu studii interne. Iar în mod desăvârșit va putea fi folosită doar dacă aceste rezultate se vor putea integra în cercetările efectuate în cazul celorlalte corpuri bisericești (mai ales în protopopiatele învecinate).

Structura lucrării

Lucrarea constă din patru capitole, dintre care cel mai vast este ultimul, care conține baza de date detaliată referitoare la preoți. Capitolele precedente se referă la cadrul geografic și temporal al cercetărilor, respectiv la cercetările de bază mai timpurii, constatările de bază referitoare la listele preoților. După acestea, în centrul cercetării ajung cu desăvârșire preoții peregrini, constatările detaliate referitoare la ei constituind al treilea capitol. Lucrarea este încheiată de un apendice, în care prezintă câteva documente relevante din sursele de arhivă referitoare la peregrini.

Cadrul geografic și temporal al cercetării

În cadrul unei prezentări generale succinte, fac cunoscută delimitarea suprafeței geografice analizate, apoi formarea cadrului administrativ laic. În consecință, regiunea cunoscută sub numele de Țara Sălajului (Silvania) este o zonă deluroasă în pantă sudică, delimitată de lanțul vulcanic Oaș-Gutâi-Gutin-Țibleș, respectiv munții Plopișului și Meseșului. Rețeaua hidrografică este alcătuită din afluenții Someșului și ale Crișurilor (Sălaj, Crasna, Barcău, Ier). Prin cele două trecători naturale (Poarta Meseșului, valea Someșului) au trecut importante căi comerciale și militare. Din punct de vedere administrativ, teritoriul a fost împărțit în două unități administrative, respectiv comitatele Crasna și Solnocul Mijlociu, în legătură cu formarea acestora născându-se mai multe

ipoteze. În baza celor mai noi cercetări, se pare că Țara Sălajului era mai strâns legată de Regatul Ungar, decât de Transilvania.

În 1570, în baza Tratatului de la Speyer, Părțile (Partium) i-au fost anexate condiționat Transilvaniei, situație care – cu numeroase întreruperi – a dăinuit și după dispariția principatului, în timp ce suprafața sa era într-o continuă schimbare. Cele două comitate au existat până la reorganizarea administrativă din 1876, când cu o anumită lărgire a luat naștere comitatul Sălaj.

Întorcându-ne la administrația bisericească a Evului Mediu, putem observa că în acest timp, Țara Sălajului era parte a Episcopiei Ardealului. Se poate distinge și în cadrul administrației bisericești o dualitate asemănătoare administrației laice: parohiile de la țară funcționau în cadrul arhiepiscopiei Crasnei, respectiv Solnocului. Este regretabil faptul că în listele decimale papale, în legătură cu Țara Sălajului apar doar câteva date.

În continuare, dintre evenimentele istoriei bisericii din secolul al XVI-lea le-am evidențiat pe acelea, care oarecum pot fi legate de Țara Sălajului. Presupusul reformator local, Derecskei Demeter a fost sprijinit de către acel Drágfi Bertalan din Beltiug, pe domeniul căruia, în 1554, în Arduș s-a ținut un sinod, pe acea vreme încă în spirit luteran. În 1554, unul dintre cei care au luat parte la sinodul din Oar a fost Horváthi Mihály, care deja în 1557, la sinodul național de la Cluj este pomenit ca arhidiacon. Un alt participant a fost Szegedi Lajos, preot catolic din Crasna, care deja pe vremea aceasta predica în spirit elvetic despre împărtășanie. Acest sinod, de altfel, a fost planificat inițial să fie ținut în Zalău, dar mai târziu s-a schimbat locația. Formarea Episcopiei de dincolo de Tisa se socotește de la 1557, ea a fost alcătuită din paisprezece protopopiate, unul dintre acestea fiind cel de Sălaj (Crasna).

Pe plan local tranziția religioasă este abia perceptibilă, cunoscându-se un caz concret legat de Zalău. În 1570, într-un document juridic se face referire la acel preot Miklós, care odinioară se bucura de veniturile unuia dintre altarele bisericii. În testamentul său, acesta îl recunoaște drept fiu legitim pe preotul Lőrinc, lucru grăitor despre o situație confesională între timp schimbată.

Într-o diplomă din 1580, principele Báthory Kristóf vorbește despre preoți sălăjeni de confesiune augustană, care au nevoie de sprijin în fața expansiunii ideilor antitrinitariene. Sporadic se vorbește despre comunități sălăjene de religie unitariană, dar existența acestora a încetat pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

Însumând cele de mai sus, perioada incipientă a Reformei în Țara Sălajului a fost caracterizată printr-o situație doctrinară amestecată, care mai ales în prima fază din secolul al XVI-lea a oglindit o influență în măsură semnificativă a curentului din Wittenberg.

Punctul de pornire a cercetărilor nu poate fi legată de o dată concretă, în schimb limita temporală finală, da. Aceasta rezultă din dublul statut juridic al Țării Sălajului, care a apărut și în privința administrației bisericești. În ceea ce privește autoritatea asupra diecezei, au apărut tensiuni încă de la începutul secolului al XVIII-lea. În 1728, Zoványi P. György devine episcop al eparhiei de dincolo de Tisa în așa fel, încât niciodată nu s-a mutat la Debrecen, ci a rămas în Zaláu până la moartea sa, cărmuirea eparhiei decurgând astfel destul de greoi. El – în același timp – a fost și protopop al Sălajului, apelând în numeroase cazuri la ajutorul Consistoriului General din Ardeal, în interesul parohiilor subordonate. În fruntea protopopiatului l-a urmat fiul său, Zoványi József, pe timpul căruia controversalele dintre cele două eparhii s-au adâncit în așa măsură, încât în 1769 a fost privat de funcție. Tensiunile însă, nici după aceasta n-au conținut, în deceniile următoare s-au ivit numeroase prilejuri de dezacord. Rezolvarea definitivă a problemei a survenit cu prilejul unei reorganizări generale a eparhiei de dincolo de Tisa, care a luat sfârșit cu sinodul de la Buda din 1821. Potrivit acestuia, tractul sălăjean a trecut și oficial sub tutela episcopiei ardealului, totodată partea din protopopiatul Solnocului Mijlociu, ce se afla pe teritoriul sălăjean, i-a fost de asemenea anexată. În urma reorganizării și-a continuat activitatea sub denumirea Protopopiatul Sălaj-Solnoc, iar din cauza numărului crescut al comunităților (parohiilor) această dată a însemnat punctul final al cercetărilor mele.

În cel de-al doilea capitol al lucrării, prezint cercetări privind listele generale ale preoților, pe baza surselor tipărite și scrise disponibile. Această lucrare își va câștiga semnificația reală atunci când, pe baza bazei de date generale întocmite, cât se poate de complete, care cu speranță va fi făcut, dezvoltarea fiecărei cariere preoțești poate fi urmărită mult mai bine. Acest lucru presupune colaborarea a mai multor ateliere de cercetare.

În descrierea lucrărilor tipărite, mă refer la două surse de bază care, deși parțial depășite și în multe cazuri inexacte, sunt totuși inevitabile în cercetare.

Șematismele au fost publicate în eparhia de Ardeal din 1858, iar rapoartele generale sunt precedate de o descriere a parohiilor fiecărui protopopiat. Parohiile din Sălaj

au fost prezentate în opt volume, între 1874 și 1881, descrierea lor fiind de calitate diferită, listele pastorilor atașate acestora sunt de obicei incorecte și incomplete.

Monografia comitatului Sălaj editată de Petri Mór și publicată în șase volume reprezintă un standard mult mai ridicat decât acesta. Volumul al treilea și al patrulea descriu așezările și parohiile și pastorii lor; iar ultimele două sunt un director alfabetic care conține informații concise. Această lucrare este mult mai amănunțit documentată, autorul a folosit, de asemenea, o serie de surse arhivistice bisericești și, prin urmare, listele pastorilor s-au extins în comparație cu Șematismele.

O parte semnificativă a cercetărilor mele constă în studiul materialului arhivistic al protopopiatului. Acest lucru a fost oarecum îngreunat de faptul că fosta arhivă nu a avut nici măcar un loc permanent de mult timp, fiind păstrată în locul de slujbă al protopopului actual. Prin urmare, mi s-a părut util să trec în revistă pe scurt cele mai importante momente din dezvoltarea arhivei. Primele date concrete despre existența sa datează din 1710, iar apoi, în cursul secolului, problema apartenenței arhivelor este, de asemenea, subiectul dezbaterii între eparhiile din Debrecen și din Ardeal. Ideea creării unui sediu permanent a fost ridicată abia la începutul secolului al XIX-lea și, în cele din urmă, încăperea din biserică din Zalău nu a fost finalizată decât în 1827. Este important să menționăm numele lui Verestói Cséri Sándor, care a devenit șeful arhivelor în 1841, și s-a apucat imediat de aranjarea ei, pe care a documentat-o în detaliu într-un jurnal de arhivă. Un eveniment trist a fost confiscarea parțială a materialului arhivistic ecleziastic în 1974, când unele dintre documente au fost transferate la filiala județeană a Arhivelor Statului. Între timp, acest material a fost complet reorganizat, ceea ce face foarte dificilă orientarea în el, mai multe lucruri nici nu sunt disponibile momentan. În plus, o cantitate mică de material a fost plasată în filiale Arhivelor Statului din Cluj-Napoca, Satu Mare și Baia Mare, iar primele acte ale eparhiei sunt păstrate în arhivele eparhiei din Ardeal din Cluj-Napoca. Restul, dintre care majoritatea nu sunt relevante pentru cercetările mele, sunt în principal acte din secolul 19-20, și se află în arhivele protopopiatului din Zalău.

Sursa de bază utilizată pentru a compila listele pastorilor este lista de la începutul a două protocoale ale protopopiatului din secolul al XVII-lea, care conțin numele unui total de 478 de predicatori. Din cât se poate deduce, acestea se bazau pe un protocol anterior care între timp s-a distrus și care a fost deschis la începutul anilor 1600. În acesta au fost

introduse numele pastorilor care și-au început serviciul în protopopiat, care au fost ulterior completate cu informații suplimentare (funcții ocupate, locul și data plecării sau a decesului). În locul acestuia, au început să conducă două noi tabele nominale, din 1656 și respectiv din 1680. Primul mai scurt, enumeră 280 de nume, iar al doilea, mai larg include numele a 462 de pastori. A fost de mare ajutor faptul că, în secolul al XVIII-lea, protopopului Zoványi P. György în secolul al XVIII-lea a marcat preoții care au studiat în străinătate, practică care a fost urmată de succesorii săi de ceva timp. Un total de 67 de nume sunt precedate de această remarcă, pe baza căreia au fost incluși în baza de date și în caz excepțional unii pastori ale căror studii în străinătate nu au putut fi justificate din alte surse.

Primele mențiuni cunoscute despre vizitațiile canonice anuale ale bisericii datează din ultimul sfert al secolului al XVII-lea, însă seria de procese verbale înregistrate aici a supraviețuit doar din 1761, aranjate ulterior în volume. Aceste texte sunt destul de concise, oferind doar cele mai relevante informații: numele pastorului și învățătorului, o descriere concisă, enumerarea eventualelor dispute, starea clădirilor bisericii, și donațiile actuale. Au deviat de la aceasta în doar câteva cazuri, de exemplu în 1787 a fost înregistrat și numărul de familii. Și pe această bază s-a confirmat presupunerea de la sine înțeleasă că pastorii care au studiat în străinătate au slujit în congregații mai semnificative, cu câteva excepții. A fost o mare ușurare în identificarea lor și faptul că, până în 1791/92 a fost indicată și calificarea academică a pastorilor. S-a putut constata că, în general, ei reprezentau o treime din actuala comunitate pastorală din dieceză, iar apoi această proporție a crescut la 50% până în 1788, și după răscrucea secolelor a început să scadă semnificativ. Până la sfârșitul perioadei studiate, doar o cincime din pastori a avut și studii externe.

În mod similar, procesele verbale ale sinoadelor parțiale reprezintă un grup semnificativ de resurse. Disputele care nu puteau fi rezolvate în cadrul vizitațiilor canonice au fost discutate la aceste întâlniri, iar cu aceeași ocazie a avut loc și detașarea anuală a pastorilor și învățătorilor. Prima hotărâre cunoscută este din 1617, dar anul de început al primului volum păstrat este mult mai târziu (1666). Deși studiul acestor înregistrări a rezultat, de asemenea, o mulțime de date noi, este important să subliniem că, din păcate, procese verbale au fost întocmite neexhaustiv. Uneori, decizii importante cunoscute din alte surse nu au fost înregistrate, iar listele de dislocare a pastorilor au

apărut, de asemenea, continuu, doar începând cu 1784. Este un fenomen interesant că decizia sinodului parțial nu a prevalat întotdeauna atunci când parohiile au fost ocupate de facto, din care uneori au apărut și tensiunile. Având în vedere acest lucru, începând din această perioadă, pe baza unei comparații a mai multor surse, listele preoțești pot fi considerate în continuare mai mult sau mai puțin complete.

Am inclus și recensământul general din 1943 printre sursele arhivistice, deoarece nu a fost încă publicat în tipar, contrar planurilor inițiale. Această inițiativă a fost atunci anunțată pe cât posibil ca una exhaustivă. Pastorii fiecărei parohii au fost obligați să întocmească o listă a predicatorilor cunoscuți ai congregației pe baza unei metodologii detaliate și să colecteze toate datele referitoare la aceștia. A fost de mare ajutor în acest sens că în acel moment documentele de arhivă și registrele erau încă disponibile la nivel local, dintre care unele se află acum sub supravegherea statului. Cu toate acestea, rezultatul final nu a îndeplinit pe deplin așteptările și acest lucru s-a datorat nu numai numărului redus de documente locale, ci uneori comportamentului indiferent al pastorilor. În mai multe cazuri, aceștia s-au inspirat din monografia județeană deja descrisă mai sus, și au preluat datele găsite acolo. Fișele personale ale unor parohii lipsesc cu desăvârșire, neștiind dacă sunt pierdute sau deloc completate.

Ca rezultat al cercetărilor generale, a fost creată o bază de date a preoților cuprinzătoare, care include atât pe cei care au studiat acasă, cât și în străinătate. Aceasta conține 548 de nume pentru perioada care se încheie în 1821. Comparând datele acestuia cu listele preoților parohii, constatăm că aceștia din urmă au fost completați în toate cazurile fără excepție, chiar și în cazul așezărilor mai bine raportate (Zalău, Șimleul Silvaniei), iar în unele cazuri progresul a fost destul de spectaculos.

Subiectul celui de-al treilea capitol este constă în mod specific prelucrarea datelor despre preoții peregrini. Am găsit 42 de parohii în protopopiat în care a slujit cel puțin un pastor care studiasse în străinătate. Mai mult în comunitățile mai prestigioase și într-o măsură mai mică în cele mai modeste. Există doar trei parohii (Zalău, Șimleul Silvaniei și Cehu Silvaniei) în care mai mult de jumătate dintre pastori au studiat în străinătate, în timp ce marea majoritate (69%) se încadrează în mai puțin de un sfert din această categorie. De asemenea, am examinat distribuția lor împărțită în secole, din cauza lipsei de date, secolul al XVI-lea este reprezentat doar de șase persoane, din secolul următor

sunt cunoscute 33 de nume. Majoritatea acestora, pe de altă parte, au slujit în secolul al XVIII-lea, și mai ales în a doua jumătate a secolului, dar până la începutul secolului al XIX-lea, numărul a scăzut drastic: doar cinci peregrini au fost găsiți în ultimele două decenii examinate. Am trasat distribuția lor de-a lungul secolelor în congregații pe o diagramă separată, care oferă o imagine și mai aprofundată a problemei.

Am examinat originile și studiile interne în același timp, deoarece aceste date se completează destul de bine. Marile centre școlare au propriile zone de captare bine definite și, în multe cazuri, listele de elevi rămași au surprins deseori și locul nașterii elevilor. Cu toate acestea, doar la jumătate dintre ei (65) se știe sau se suspectează locul de naștere: o treime dintre aceștia erau din Sălaj și aproape același număr provenea din alte părți ale Partiumului și Transilvaniei și doar câțiva proveneau din alte zone, regiuni mai îndepărtate. În ceea ce privește studiile, informațiile noastre sunt mai abundente, numele a 91 de persoane se află pe listele de studenți ai unui total de șase școli. Am constatat că mai mult de jumătate dintre ei au studiat parțial în colegiile transilvănene, marea majoritate în Cluj (45), iar locul al doilea este ocupat de Debrecen, dar rămânând cu mult în urmă.

Următorul aspect al studiului a vizat studiile în străinătate. Deși în ultimele decenii cercetările amănunțite s-au concentrat asupra peregrinilor din Ungaria, listele actualizate ale studenților au fost publicate tipărite, iar pe baza datelor limitate conținute în ele, identificarea nu a fost întotdeauna ușoară. În unele cazuri excepționale, din motive imperioase, i-am inclus în baza de date și pe cei al căror loc de studiu în străinătate nu a putut fi identificat. Marea majoritate a grupului studiat (98) a vizitat una sau două universități, ceilalți au vizitat trei, patru sau, eventual, cinci locuri, și a existat un singur student care a ajuns la șase universități. Deși uneori s-a întâmplat ca același student să fi vizitat mai multe academii, ceea ce denaturează imaginea în total, totuși avantajul decisiv al Țărilor de Jos este clar cu 115 înscrieri. În afară de acesta, au ajuns la universități germane, elvețiene și engleze, iar o persoană a studiat în Polonia.

La finalizarea studiilor, ca prim pas în serviciul lor pastoral, studenții au fost examinați în protopopiat, moment în care au fost admiși în comunitatea pastorală a protopopiatului, iar numele lor au fost înregistrate în protocolul protopopiatului. Aceasta a fost urmată de examinarea și hirotonisirea la sinodul general. Numele și locurile de slujire ale pastorilor rânduiți au fost întotdeauna consemnate la începutul procesului-verbal al

sinodului, cu accent deosebit pe peregrini. Locul hirotonisirii dezvăluie, de asemenea, multe despre relația dintre Sălaj și cele două eparhii. În 1774, cei de dincolo de Tisa au avertizat protopopiatul că pastorii lor să nu se hirotonisească în Transilvania. Pentru a clarifica problema, am examinat, de asemenea, locația hirotonisirii mai îndeaproape, în măsura în care sursele au permis. Din păcate, aceste liste sunt destul de incomplete pentru ambele eparhii din diverse motive, astfel că am reușit să identific doar 53 de pastori în listele de hirotonisire: 38 în dincolo de Tisa, 13 în Transilvania, două în străinătate. Această imagine de ansamblu poate fi înșelătoare în sine, întrucât au existat cei care doar temporar s-au aflat scurt timp în Sălaj, în timp ce activau în mare parte în eparhia ardeleană. Prin urmare, i-am examinat separat pe cei care au fost hirotonisiți în protopopiatul Sălajului de la început. Șapte din cei 29 de pastori au fost consacrați în Ardeal, conform unor surse cunoscute, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1765). Se pare că nu este întotdeauna necesar să căutăm motive de politică bisericească mai profunde în această decizie, așa cum elucidează acest lucru autobiografia unuia dintre pastori, Szilágyi András. El însuși era pastorul de curte al familiei Teleki la acea vreme și, deși în calitate de fost student din Debrecen dorea să fie consacrat dincolo de Tisa, voința patronului său a prevalat, iar acest lucru a avut loc în Transilvania.

Examinarea locurilor de slujire a reprezentat o mare provocare, parțial datorită duratei mari a perioadei studiate și parțial datorită resurselor destul de incomplete. Diferitele liste de studenți și pastori indicau de obicei doar locul de început al slujirii, eventual chiar locul decesului, în timp ce predicatorii schimbau parohiile destul de frecvent, din diverse motive. Din 1761, în schimb avem ajutorul protocoalelor de vizitații, pe baza cărora schimbarea locurilor de serviciu poate fi urmărită cu precizie. Întrebarea principală a fost, în ce măsură Sălajul a însemnat o oportunitate de carieră pentru peregrini care alcătuiesc elita societății preotești? Datorită diversității carierelor cunoscute, nu putem oferi un răspuns cuprinzător și valid la acest lucru. Au fost aceia, pentru care Sălajul a însemnat doar o stație scurtă, temporară, au fost aceia care au plecat după mai mult timp, dar au fost aceia care au slujit aici continuu până la moartea lor. În încercarea unui fel de revizuire, am constatat că există o oarecum majoritate a celor care și-au îndeplinit cea mai mare parte a slujirii în parohii din Sălaj (63). Într-o oarecare măsură, originea și funcția de învățător înaintea peregrinării lor au jucat, de asemenea, un rol în această decizie. În unele cazuri excepționale, s-a mai întâmplat ca cineva să fi plecat deja

la o universitate străină după ce și-a început serviciul pastoral, întrerupându-l pentru o vreme.

Următoarea subsecțiune prezintă câteva cariere preoțești dintr-o perspectivă subiectivă, personală. Din păcate, putem găsi orice fel de prezentare biografică doar într-un fragment al grupului examinat. Cunoaștem autobiografia unui singur pastor din Sălaj, Szilágyi András de la răscrucea secolulelor XVII-XVIII, și știm și despre câteva biografii și necrologuri scrise de alții. În acestea, aspectele subiective prevalează într-o măsură mai mare sau mai mică, nuanțând în mod interesant imaginea din surse oficiale, care uneori este destul de diferită de acesta. Am ales trei pastori pentru a ilustra acest lucru.

Datorită jurnalului său, Szilágyi András (1683-1738) este unul despre care aflăm că avea ascendenți secui, dar el s-a născut deja în Sălaj. Inițial intenționase să rămână la meseria de învățător, și a decis să aleagă o carieră de preot, urmând studii în străinătate doar la încurajarea altora. După o descriere senzuală a vicisitudinilor peregrinării, putem arunca o privire la un destin pastoral de la începutul secolului al XVIII-lea, la succesele și eșecurile sale, la bucuriile și durerile sale deopotrivă. După o scurtă preoție de curte, Szilágyi a rămas câțiva ani în Sălaj, apoi a plecat în protopopiatul Bihor, unde a slujit până la moarte.

Ikafalvi Barok János nu a scris un jurnal, viața lui a fost doar reconstituită oarecum din diverse note și două scrisori ale sale. Era de origine secuiască și, deși s-a întors acasă cu speranțe bune după peregrinare, a slujit continuu în comunități mici, mai întâi în protopopiatul Dej de unde s-a transferat în scurt timp în Sălaj. El își schimba adesea parohiile, ceea ce era justificat în principal de resursele sale financiare limitate. În scrisorile sale, el se referă la contradicțiile generaționale care există în rândul preoților din protopopiat, perspectivele sale asupra vieții a fost determinată de conștiința ignorării. În același timp, în comparație cu posibilitățile sale modeste, el a rămas un om receptiv către cultură, cu minte deschisă, a stat în contact cu pastorul transilvănean erudit, Bod Péter, și deținea mai multe dintre lucrările sale.

Biografia lui Bántó Mihály a fost scrisă de ginerele său, parțial pe baza unor note autobiografice. Din aceasta știm că provenea din Sălaj, și după ce s-a întors din străinătate, a revenit în țara sa de origine după un scurt ocol, de unde s-a retras după un deceniu de serviciu. Între timp, enoriașii săi s-au plâns protopopiatului de caracterul și

serviciul său din mai multe motive. După câțiva ani revenirea lui în protopopiat a fost refuzată, așa că devine pastor și învățător în Sântămăria Orlea. Aici îl întâlnește pe capelanul său, care ulterior i-a devenit ginere, care îi descrie în principal activitățile de aici în biografie. El îl prezintă pe socrul său ca un predicator și un educator conștiincios extrem de priceput, care a obținut rezultate frumoase în educarea copiilor români din zonă. Toate acestea sunt contrare opiniei condamnatoare a foștilor săi enoriași și reprezintă un bun exemplu al dificultăților de a judeca obiectiv o personalitate.

Următorul subcapitol include rezultatele cercetărilor arhontologice. Întrucât ancheta oficialilor protopopiatului s-a limitat până acum doar la protopopi, am considerat că este important să o fac și în legătură cu alte funcții. Legat de subiectul meu, în principal pentru a ne crea o idee despre măsura în care stratul mai educat al clerului a fost implicat în gestionarea protopopiatului. În general, un total de 62 dețineau un fel de funcție, fie în Sălaj (45), fie într-un alt protopopiat, sau la un nivel superior.

Lista protopopilor a fost clarificată anterior de cercetare, la rândul meu am subliniat că primul om din protopopiat a fost în majoritate pelerin, dar nu neapărat: șase din cei douăzeci de protopopi nu au studiat în străinătate. Postul de prosenior a fost creat din constrângere în 1817, în timpul alegerii protopopului de atunci, ca un fel de auxiliar și, în cazul morții sale, ca succesor al lui. A fost un caz unic, fără o continuare directă, ultimii proseniori sunt deja în afara perioadei pe care am studiat-o. Anterior, existau notari generali care de obicei își continuau cariera ca protopopi, dar acest lucru nu s-a întâmplat în toate cazurile. Dintre cele 23 de nume cunoscute, 13 erau peregrini. Originea funcției vicenotarului este destul de incertă și aceasta pare să fi fost creat și ea de nevoie. Mențiunile sale sporadice pot fi găsite în surse începând cu anii 1720. Abia spre sfârșitul secolului, din cauza proliferării muncii administrative, s-a luat decizia de a perpetua funcția, moment în care i-a fost stabilită și remunerația, dar ocuparea sa nu a fost continuă, până atunci, abia din 1817. Dintre cei nouă vicenotari cunoscuți, șapte erau peregrini. În cele din urmă, în clasament se află asesorii (jurați, consilieri), ale căror mențiuni timpurii sunt în întregime contingente, listându-le ca grup doar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în câteva cazuri. Numărul lor pare să fi variat între 12 și 15, și jumătate dintre ei studiaseră în străinătate (în total 33 din 66). Sarcina lor a fost de a participa la scaunele parțiale, de a judeca diferite dispute. Procesul verbal îi enumera doar pe cei prezenți din

1794, din care știm că la fiecare ședință de obicei au fost prezenți doar cinci sau șase asesori.

Cinci pastori din Sălaj dețineau o funcție supremă în cadrul eparhiei: trei erau aleși notari generali și tot trei erau aleși episcopi (unul dintre aceștia ocupând ambele funcții). Btñffyhunyadi Mogyoró Benedek a devenit episcop ca pastor din Cehul Silvaniei, dar cariera sa ulterioară este necunoscută. După alegerea lui, Keresszegi Herman István s-a mutat la Debrecen, în schimb Zoványi P. György a fost superintendentul (episcopul) eparhiei de dincolo de Tisa timp de 30 de ani din 1728, astfel încât a rămas pastor al Zalăului și protopop de Sălaj pe tot parcursul. Înainte de aceasta, el a deținut și funcția de notar general, în afară de el încă doi au deținut această funcție, deși unul dintre ei părăsise deja Sălajul.

În cele din urmă, îi voi menționa și pe cei care au slujit ca protopopi în alte protopopiate. Știm despre doisprezece pastori, dintre care cinci au deținut și funcția de protopop în Sălaj. Cinci au continuat să funcționeze în eparhiile de dincolo de Tisa și șapte în Ardeal.

Ultimul subcapitol se referă la opera literară și erudiția peregrinilor. Ca prefață, este important să subliniem că ar fi o greșală să atribuim doar celor care au studiat în străinătate o realizare intelectuală care iese în evidență din serviciul pastoral comun. Mulți preoți care au studiat acasă au lăsat în urmă de asemenea, o operă semnificativă (de exemplu, Kézdivásárhelyi Matkó István). O parte majoră a activității de scriitor al peregrinilor a constat în predici (predicări) rostite cu o ocazie notabilă și apoi publicate în scris (35 de discursuri de la 18 autori). În timpul slujirii lui din Zalău, Bătai B. György a publicat trei volume de predici. Alte subiecte: dogmatică, apologetică, drept ecleziastic, liturghie, martirologie, carte de rugăciuni, pedagogie etc. În plus, în secolul al XIX-lea, unii au publicat scrieri mai scurte în presa bisericească. Au fost care s-au ocupat și de traducere, pe diverse teme (zoologie, poetică). În ceea ce privește formarea lor, este însă important să subliniem că doar o parte dintre ei s-au născut în Sălaj: volumele de predici ale lui Bătai B. György, două lucrări ale lui Zoványi P. György și articole din ziare ale lui Veress György. Ceilalți autori nici nu au petrecut mult timp în protopopiat, plecând curând.

O problemă deosebit de interesantă este studiul bibliotecilor preoțești. Cele mai vechi referiri la acest lucru datează de la începutul secolului al XVII-lea, cu notificări care se referă fiecare la fostul proprietar din Sălaj. Afirmatia anterioară este valabilă și aici, se pare că pastorii care au studiat uneori acasă au pus, de asemenea, un mare accent pe înființarea bibliotecii lor personale. De obicei, au început acest lucru deja în timpul studiilor de acasă, dar marea oportunitate le-a fost oferită peregrinilor în timpul șederii lor în străinătate, de regulă s-au întors acasă cu o cantitate semnificativă de cărți. Din păcate, majoritatea acestor biblioteci au fost împrăștiate de-a lungul timpului, iar cercetările pot identifica doar o fracțiune dintre ele. Uneori pastorii și-au lăsat cărțile în testament fostei lor școli, sau au donat volume la cerere, așa cum a fost cazul colegiului din Zalău în 1815. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea au apărut produse de presă maghiare, printre abonații cărora putem găsi și câțiva pastori din Sălaj.

Ultimul, al patrulea capitol este cea mai voluminoasă parte a lucrării. Conține detalii despre 113 preoți care au studiat la o academie și după care au slujit în mod demonstrabil într-o parohie din Sălaj. Datele au fost comunicate în funcție de aspecte uniforme: date biografice de bază, locuri de studiu din țară și din străinătate, locuri de serviciu, funcții ocupate, lucrări publicate, relații de familie. Aceasta este urmată de o listă de bibliografie relevantă și un rezumat concis al vieții și activității lor. Mai mult, în continuare, furnizez și datele câtorva pastori despre care se presupunea că au studiat în mod eronat sau nedemonstrabil în străinătate. În sfârșit, în ultima parte a bazei de date, urmează o listă a preoților din cele 42 de parohii în care au slujit și pastori peregrini.

Lucrarea se încheie cu un Apendice de 27 de puncte, în care ofer detalii din cele mai importante surse arhivistice care pot fi contactate cu pastorii discutați: decizii sinodale, procese verbale ale vizitațiilor, protocoale, scrisori, biografii, necrologuri. De asemenea, am inclus în Apendice câteva surse care au apărut deja în tipar, dar care au apărut în publicații greu accesibile și sunt relevante pentru subiectul cercetării.

Bibliografie

1. *A dunántúli református egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760.* Ed. Köblös József – Kránitz Zsolt. Pápa, 2009.
2. *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326-1590.* Elab. Bogdándi Zsolt. ETA X.1. Cluj-Napoca, 2018.
3. *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa.* Ed. Sipos Gábor. Cluj-Napoca, 2004.
4. *A Román Népi Köztársaság területén lévő református egyház levéltári szabályrendelete.* In: RSZ XLII. 1949/44.
5. *A tiszáninneri református egyházkerület lelkészei – A kezdetektől a Millenniumig.* Ed. Ugrai János. Sárospatak-Tiszaújváros, 2005.
6. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának ismertető leltára.* Elab. Dáné Veronka și Sipos Gábor. Cluj-Napoca, 2002.
7. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I.* Budapest-Szeged, 1965.
8. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II.* Budapest-Szeged, 1966.
9. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.* Budapest–Szeged, 1971.
10. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 6.* Szeged, 1980.
11. Albert Dávid: *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága. 1670-1871.* FRS VIII. Szeged, 2005.
12. Árvay József: *Százéves házi gyógyszerek.* In: PT XVIII. évf. 1942/7.
13. Bajkó Mátyás et alii: *A Debreceni Református Kollégium története.* Debrecen, 1988.
14. Bajusz István–Lakóné Hegyi Éva: *Szilágysági református úrasztali felszerelések a 16-18. századból.* In: Szilágysági magyarok. București–Cluj-Napoca, 1999.
15. Baán Kálmán: *A borzási és szilágybagosi Fodor-család története. II.* In: MCSSZ VII. évf., 1941/VII.

16. Balogh Béla: *A máramarosszigeti református líceum diáksága. 1682-1851.* EADRTT VIII. Debrecen, 2001.
17. Balogh Béla: *A máramarosszigeti református líceum története.* EADRTT XVII. Debrecen, 2013.
18. Baló Benjámín: *Bántó Mihál életrajza.* In: NTK II. Ed. Szeberényi Lajos. Gyula, 1856.
19. Beke Antal: *Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején.* In: MS XXXII (VIII.). 1894.
20. Benkő Samu: *Az erdélyi kálvinista prédikációk szerepe a felvilágosodás és liberalizmus eszméinek terjesztésében.* In: THSZ, XXXVI., 1993/2.
21. Berényi Károly: *Adatok a tanoda 16 évi történetéhez.* In: A zilahi ev. ref. collegium értesítője az 1882-83-ik iskolai évről. Zalău, 1883.
22. Bod Péter: *Magyar Athenas.* Sfântu Gheorghe, 2003.
23. dr. Borovszky Samu: *Tiszántúli ev. ref. papok. 1597–1679.* In: TT, 1898.
24. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei.* Budapest, 1955.
25. Bozzay Réka–Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken. 1595–1918.* MDEÚ 15. Budapest, 2007.
26. Bura László: *Szatmári diákok. 1610–1852.* FRS V. Szeged, 1994.
27. Circulara nr. 2715-1943. IV. a Eparhiei Reformate din Ardeal, în legătură cu colectarea biografiilor preoțești. In: RSZ XXXVI. 1943/11.
28. *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* I. Ed. Jakó Zsigmond. Budapest, 1997.
29. Czibula Katalin: *Egy magyar utazó a 18. század elején. Szilágyi András protestáns prédikátor naplója.* In: Tarnai Andor-émlékkönyv. Ed. Kecskeméti Gábor. HL 2., Budapest, 1996.
30. Czibula Katalin: *Szilágyi András protestáns prédikátor naplója.* In: LMTFK, Budapest, 2004.
31. Csáji Pál: *A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása. 1725–1729.* In: ET I. (IV.) évf., 1958/1.

32. Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557-1660*. Oradea, 1992.
33. Csorba Dávid: „*A' sovány lelket meg-szépíteni*” *Debreceni prédikátorok (1657-1711)*. NEM V., Debrecen, 2008.
34. Csorba Dávid: *Miskolci Csulyak Gáspár könyvtárának néhány példánya*. In: „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára. Ed. Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert. Debrecen, 2015.
35. Debreceni Ember Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Sárospatak, 2009.
36. Dömötör Ákos: *Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban*. In: AHLH XXV., 1988.
37. *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757*. Elab. Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szeged, 1994.
38. Emődi András: *A Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya II. XVII. századi nyomtatványok*. KMMKRK 2. Budapest–Oradea, 2008
39. Emődi Tamás: *Mezővárosok és központi funkciójú falvak a 14–17. században Kraszna és Közép-Szolnok vármegyében*. In: DEMÉRT 2014, Serie nouă IX (XIX.). Cluj-Napoca, 2016.
40. *Erdélyi könyvesházak II. Cluj-Napoca, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*. Elab. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/2. Szeged, 1991.
41. *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. II. 1301–1339*. Elab. Jakó Zsigmond. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 40. Budapest, 2004.
42. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel*. Ed. Szilágyi Sándor. XV. Budapest, 1892.
43. Erdős Zoltán–Mátyás-Rausch Petra: *Egy oktatástörténeti kuriózum. Jenei G. István iskolai jegyzetei*. In: PAA V. 2018/1.

44. *Erdélyi református zsinatok iratai I–III. 1715–1789.* Elab. Buzogány Dezső et alii. EREA 1/1–1/3. Cluj-Napoca, 2001. 2016.
45. Esze Tamás: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében.* In: ET I., 1943/1.
46. Faragó Bálint: *A mezőtúri ev. ref. főgymnasium története a XVI. században történt alapításától 1895. évig.* In: Az államilag segélyezett mezőtúri ev. ref. főgymnasium értesítője az 1894–95. iskolai évről. Mezőtúr, 1895.
47. Farmati Anna: *Emlékezet-gesztusok a zilahi református kollégium könyvtára körül.* In: PAA V., 2018/1.
48. Fábri József: *Örök emlékezetre való feljegyzése az őralya-boldogfalvi ev. iskola fundáltatásának s folyamatba való indulásának.* In: PEIL XV. évf., 1872/11.
49. Fekete Csaba: *Szenci Molnár Albert két alkalmi költeménye.* In: THSZ XVII. évf., 1975/3–4.
50. Fekete Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története.* In: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története, egyszersmind értesítő az 1874/5. tanodai évről.* Ed. Szabó Sámuel. Cluj, 1876.
51. Fest Sándor: *Pope és a magyar költők.* In: EPHK XL. évf., 1916/VIII–IX.
52. Földes Éva: *Az „Erdélyi Féniks” szerepe a magyar nevelés történetében.* In: MP, 1976/4.
53. G. Szabó Botond: *Visnyai János és az 1753-as alföldi parasztfelkelés. Miért ítélték tíz év sáncmunkára egy debreceni diákot?* In: RGYÉK IX. Ed. Für Lajos. Budapest, 1999.
54. Gergely Pál: *Pápai Páriz-album az Akadémia kéziratárában.* In: MT LXVIII(VI), 1961/2.
55. Gömöri György: *Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez.* In: MKSZ 94. évf., 1978/1.
56. Gömöri György: *Feljegyzések a magyar „Praxis Pietatis” egy XVII. századi példányán.* In: MKSZ 102. évf., 1986/1.
57. Gömöri György: *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken. 1526–1789.* MDEÚ 14. Budapest, 2005.

58. Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. reform kollegium multja és jelene*. In: *A székelyudvarhelyi evang. reform. kollegium értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Ed. Gönczi Lajos. Odorheiu Secuiesc, 1895.
59. Gulyás József: *Adattár. A sárospataki főiskola diákjai. III*. In: ET I., 1943/4.
60. Gulyás József: *Adattár. 1668-1671*. In: ET III., 1945/1--4.
61. Gyöngyösi János 1781. máj. 23-én kelt levele Benkő Józsefhez. In: EPL 1873. III. / 4.
62. H. Kakucska Mária: *Jenei G. István emlékkönyvéről*. In: MKSZ CXXV. 2009/3.
63. Hajós József: *Hazai Hegel-vonatkozások*. In: KO XXIX. évf., 1970/8.
64. Hajós József: *Vives (Könyvbaráti séta egy 500 éves humanista ösvényein)*. In: NYITK XXXVI. 1992/1.
65. *Halmágyi János és id. Halmágyi István élete s végrendelete*. In: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századokból. IV. Halmágyi István naplói (1752-53. 1762-69) és iratai (1669-1785). Elab. Dr. Szádeczky Lajos. Budapest, 1906.
66. Harsányi István: *A gályarabok és a sárospataki főiskola*. In: SPRL, XXI., 1923/13.
67. Hegyi Ádám: *A gályarab lelkészek bejegyzései Johann Heinrich Fries (1639-1718) albumában: magyarországi diákok Bázelen és Zürichben 1677 és 1720 között*. In: ETSZ, 11., 2010/1.
68. Hegyi Géza: *Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatartozása a középkorban a társadalmi kapcsolatok tükrében*. In: EM LXXIV (2012/3.)
69. Hegyi Ádám–Szögi László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon. 1526–1919*. MDEÚ 23. Budapest, 2016.
70. Heltai János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult diákokról és pártfogóikról*. In: OSZKTÉK 1980. Ed. Bata Imre et alii. Budapest, 1982.
71. Heltai János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. HR 21. Budapest, 1994.
72. Heltai János et alii: *Régi Magyarországi Nyomtatványok IV. 1656-1670*. Budapest, 2012.

73. Herepei János: *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*. ETF 1941/130. Cluj, 1941.
74. Herepei János: *XVI-XVII. századbeli papok, mesterek és diákok a szatmári református egyházmegyéből*. In: ET I. évf., 1943/1-2.
75. Herepei János: *Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai*. In: MKSZ LXXIV. évf., 1958/1.
76. Herepei János: *A XVI-XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmabeli végzettsége*. In: MKSZ 79. évf., 1963/3.
77. Herepei János: *M. Szentkirályi Benedek, a kolozsvári orthodoxa schola első mestere 1614–1617*. In: ADATTÁR I
78. Herepei János: *Bethlen Gábor két kiválasztottjának hazaérkezése*. In: ADATTÁR I
79. Herepei János: *Szilvási K. Márton*. In: ADATTÁR I
80. Herepei János: *A XVII. századeleji váradi kollégium*. In: ADATTÁR I
81. Herepei János: *Szalárdi Sz. Mihály*. In: ADATTÁR I
82. Herepei János: *Jenei G. István*. In: ADATTÁR II
83. Herepei János: *Bátai B. György*. In: ADATTÁR II
84. Herepei János: *Váradi Mátyás*. In: ADATTÁR II
85. Herepei János: *Kísérlet Bánfihunyadi János professzor származásának megállapítására*. In: ADATTÁR III
86. Herepei János: *Hol és milyen néven keresendő a „Molnár Albert éneké”-nek leírója?* In: ADATTÁR III
87. Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Budapest, 1988.
88. Herepei János: *A kolozsvári schola, ill. kollégium XVII. századbeli köztanítói, valamint diák tisztviselői az 1711. évig bezárólag*. In: Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből*. Cluj-Napoca, 2004.
89. *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Elab. S. Sárdi Margit. RMPE 9. Budapest, 1992.
90. Hörcsik Richárd: *A sárospataki református kollégium diákjai. 1617–1777*. Sárospatak, 1998.
91. *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*. I-II. Ed. Szabadi István. Debrecen, 2013.

92. Jakab Elek: *Ujabb adalék az erdélyi halotti beszédek bibliographiájához*. In: MKSz, 1884/I–VI. f.
93. Jakó Zsigmond: *A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusoknál*. In: Idem: Írás, könyv, értelmiség. București, 1977.
94. Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok. 1662–1848*. București, 1979.
95. Juhász István: *Az erdélyi református egyház névkönyvei*. In: RSZ XLVIII. 1955/9–10.
96. Juhász István: *Az ellenreformáció és az erdélyi prédikátorok az 1671-1681 közötti évtizedben*. In: THSZ XVII. évf. 1976/5–6.
97. Dr. Karácsonyi János: *Az erdélyi püspökség Erdélyen kívül eső főesperestsegei*. In: BA I. Braşov, 1911.
98. Kardos Tibor: *Régi könyvjegyzetekből. Utóirat Pierio Valerianohoz, avagy magyar literátorok öröksége*. In: KSZ, I. 1935/13.
99. Katona Lajos: *A nagybányai reform. egyház papjai 1547-től 1700-ig*. In: MPEIF, III., 1881/5–6.
100. *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztesi József egykorú eredeti naplója*. Pest, 1868.
101. Keresztesi József: *Napló 2. Akadémiai út*. Oradea, 2018.
102. Kénosi Tőzsér János–Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története I*. Cluj-Napoca, 2005
103. Kincs Gyula: *A zilahi ref. kollegiumi könyvtár története*. In: A zilahi, államilag segélyezett evang. reform. kollegium (főgimnázium és előkészítő osztály) értesítője az 1894–95-dik isk. évről. Ed. Berényi János. Zaláu, 1895.
104. Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Protestáns Theologiai Könyvtár XV. Budapest, 1881.
105. Kiss István: *A Dési Református Egyházmegye történeti névtára*. In: RSZ XCII. 1999/2–4.
106. Kiss Kálmán: *A szatmári reform. egyházmegye története*. Kecskemét, 1878.
107. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. FőEd.: Kristó Gyula. Budapest, 1994.
108. Kolozsvári József: *Litteris et pietati sacrum III*. Cluj-Napoca, 2012.

109. Koncz József: *A kollegium multja*. In: A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium értesítője az 1894–95. iskolai évről. Ed. Horváth József. Târgu Mureș, 1896.
110. Kovács Kuruc János: *Szilágyörcsön*. In: SZILMAGY, București–Cluj-Napoca, 1999.
111. Köblös Zoltán: *Halotti beszédek az Erdélyi Országos Múzeum és a kolozsvári ref. kollegium könyvtárában*. Cluj, 1905.
112. Könyves Tóth Mihály: *Történelmi előadás, minő viszonyban állanak az ugynevezett partiumbeli ekkléziáink a tiszántúli superintendentiához*. In: PEIL 1862/44–47.
113. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988.
114. Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. SZKKT 18. Szeged, 2003.
115. Kurta József: *A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárának régi állománya. I. Az 1601 előtti, nem magyar nyelvű nyomtatványok katalógusa*. KMMKRK 9. Cluj-Napoca, 2015.
116. Lakóné Hegyi Éva: *A zilahi nagytemető néhány régi sírköve*. In: EM LIX. 1997/1-2.
117. M. Nagy Ottó: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. ETF 182. Cluj, 1944.
118. Magyarósi István: *A zilahi ev. ref. anyaszentegyház története*. Cluj, 1880.
119. Major Miklós: *A Szilágyság táji-történeti tagolódása*. In: Szilágysági magyarok. București–Cluj-Napoca, 1999.
120. Makkai Domokos: *Pápai Páris Ferencz életrajza*. In: Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet hetedik évkönyve. Ed. Kóródy Péter. Alba Iulia, 1895.
121. [Márton József]: *A' bétsi Magyar Kurir nemzeti ujság teljes tiszteletű olvasóink neveik*. Anexă al revistei MK 1831/53.
122. Mikó Gyula: *A mártírium toposza a Felvinczi Sándor halálára íródott prédikációkban és epigrammákban*. In: SL 2012
123. Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái I. In: BPSZ, 15. k.
124. [Nagy Ferenc] „Árokalyi”: *Erdélyi könyvsajtók munkálatai*. IV. In: NT 1839/16.
125. Nagy Géza: *A református egyház története. 1608–1715*. II. Máriabesnyő-Gödöllő, 2008.

126. Nagy Réka: *Protestáns mártírológia és élettörténeti narráció – Szőnyi Nagy István 17. századi református lelkész példája*. In: Balázs Mihály–Gábor Csilla (Ed.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, Cluj-Napoca, 2007.
127. *Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház számára 1871*. Cluj, 1871.
128. *Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház számára 1876*. Cluj, 1875.
129. *Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház számára 1877*. Cluj, 1876.
130. Ojtozi Eszter: *Szőlősi Pál és Szathmári Pap János Németalföldön vásárolt könyvei*. In: MKSZ 108., 1992/4.
131. Oláh József: *Nagybajomi papok emlékezete*. In: SPF II. 1859/IX.
132. Ősz Sándor Előd: *Ismeretlen lelkészi könyvtár a 17. század végéről*. In: RSZ 104., 2011/6.
133. Ősz Sándor Előd: *A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig*. EREF 19. Budapest, 2013.
134. Ősz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*. EREF 21. Cluj-Napoca, 2014.
135. Pavercsik Ilona (Ed.): *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. VII. Pótlások. Budapest, 1989.
136. Pálfi József: *A váradi református egyház 18. századi agonizálása*. In: Kónya Péter (Ed.): MDCCXV. Snem roku 1715 a uhorská spoločnosť v 18. storočí. Az Országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században. Prešov, 2016.
137. Pápai Páriz Ferenc: *Romlott fal felépítése. (1685.)*. Közli: Thury Etele. In: MPEA V. Budapest, 1906.
138. Pásthly János: *Részletek a magyar nyelvtudomány történetéből*. In: A kecskeméti áll. segélyezett reform. főgimnázium értesítője az 1911–912-ik iskolai évről. Ed. Katona Mihály. Kecskemét, 1912.
139. Dr. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. I-VI. fărã loc, 1901–1904.
140. Petrőczy Éva: *Szentség és köznapiság – néhány tanúság Felvinczi Sándor verses laudációja nyomán*. In: HE II., 2011/2.

141. Petrőczy Éva: *Hit és pedagógia Szőnyi Nagy István „Magyar Oskolá”-jában.* In: *Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon.* Ed. Bajáki Rita și Báthory Orsolya. Budapest, 2018.
142. Péter László (Ed.): *Új Magyar Irodalmi Lexikon 1–2, A–Gy, H–Ő.* Budapest, 1994.
143. Dr. Plihál Katalin: *A Tiszántúl térképe a XVII. századból.* In: GK 39. évf., 1987/1.
144. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. I–V.* Budapest, 1904–1905.
145. Pokoly József: *Vegyes közlemények. I.* In: MPEA VIII. Budapest, 1910.
146. Postma Ferenc: *In tantis mundis tumultibus...* In: RSZ 105., 2012/6.
147. *Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek a tótprónai és blatniczay Prónay nemzetség acsai levéltárából és könyvtárából.* Elab. Stromp László. Budapest, 1905.
148. Révész Kálmán: *A kassai ref. egyház és iskola javai és alapítványai 1683., 1694.* In: TT, 1896.
149. Révész Kálmán: *A kassai református főiskola.* In: SZ XLII., 1908/2.
150. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Budapest, 1879.
151. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Budapest, 1885.
152. Dörnyei Sándor–Szávuly Mária: *Régi Magyar Könyvtár. III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent kiadványai. I. 1712–1760.* Budapest, 2005.).
153. *Régi Magyar Költők Tára XVI. század. VIII. XVI. századbeli magyar költők művei. 7. 1566–1577.* Elab. Dézsi Lajos. Budapest, 1930.
154. *Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 11. Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686).* Elab. Varga Imre. Budapest, 1986.
155. *Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 14. Énekek és versek (1686–1700).* Elab. Jankovics József. Budapest, 1991.
156. Román János: *Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakina. 1672–1678.* In: ET I. (IV.), 1958/1.
157. Salamon József: *Nekrolog.* In: PEIL VII. évf., 1848/47.

158. *Shematismus historicus Venerabilis Cleri Diæcesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anni Domini et Millenari MDCCCXCVI.* Oradea, 1896.
159. Sebestyén Kálmán: *A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára.* Budapest, 1993.
160. Sipos Gábor: *A Cluj-Napocai Református Kollégium Könyvtára a XVII. században.* OTD I. Szeged, 1991.
161. Sipos Gábor: *Az erdélyi református egyház zsinati jegyzőkönyveinek kiadásáról.* In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Cluj-Napoca, 1996.
162. Sipos Gábor: *Értelmiségi életforma a 17. századi Erdélyben.* In: LI IX. évf., 1996/3.
163. Sipos Gábor: *A Szilágyi Református Egyházmegye régi oklevelei.* In: RSZ 95., 2002/1.
164. Sipos Gábor: *Reformata Transylvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez.* Cluj-Napoca, 2012.
165. Sipos Gábor: *Derecskei Demeter, a Partium reformátora.* In: SIPOS 2012
166. Sipos Gábor: *Katolikus-református vita a Szilágyságban.* In: SIPOS 2012
167. Sipos Gábor: *Szőnyi Nagy István apológiája. A Cluj-Napocai reformátusság az 1690-es években.* In: SIPOS 2012
168. Sipos Gábor: *Református értelmiségi életforma a 17-18. századi Erdélyben.* In: SIPOS 2012
169. Sipos Gábor: *A krasznai presbitérium első félszáz éve.* In: SIPOS 2012
170. Soltész János: *A nagybányai reformált egyházmegye története.* Baia Mare, 1902.
171. Somogyi Jenő: *[A zilahi ev. ref. kollégium története].* In: A zilahi, államilag segélyezett evang. reform. kollegium (főgimnázium és előkészítő osztály) értesítője az 1894-95-dik isk. évről. Ed. Berényi János. Zaláu, 1895.
172. Szabadi István: *„Kinél több igaz bírót nem igen láttam” Szerencsi [Nánási Fodor] János két zilahi látogatása Zoványi Györgynél.* In: RSZ 104. (2011/6.)

173. Szabadi István: *A szilágyi (krasznai) egyházmegye és az erdélyi egyházkerület kapcsolata a 18. században*. In: ETSZ XIV (2013/4.)
174. Szabadi István: *Zoványi György és a református énekeskönyv. Újabb adalékok az énekeskönyv-revízió 1729-es kérdéséhez*. In: *Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem*” Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára. Debrecen, 2015.
175. Szabadi István: *Wittenberg neveltjei és a Tiszántúl reformációja*. In: GE VIII. 2017/1.
176. Szabó András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. HR 37. Budapest, 2017.
177. Szabó Károly: *Észrevételek a „Régi Magyar Könyvtár”-amhoz közlött adalékokra*. In: MKSZ IV. 1879/3.
178. Szabó Károly: *Egy gúnyirat a váradi ref. esperestség presbyterianus papjai ellen, 1655-ből*. MPEIF I (1870). XII. füzet.
179. Szabó Miklós: *Erdélyiek magyarországi egyetemeken 1848 előtt*. Târgu Mureș, 2005.
180. Szabó Miklós-Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken. 1701–1849*. Târgu Mureș, 1998.
181. Szabó Miklós-Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700*. FRS IV. Szeged, 1992.
182. Szakály Ferenc: *Prológus: mezőváros és reformáció (Megoldási javaslatok)*. In: *Idem: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. HR 23. Budapest, 1995.
183. Dr. Szádeczky Béla (Ed.): *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667–1690)*. Budapest, 1911.
184. Szádeczky Lajos: *Halmágyi István Naplói és Iratai*. In: AÉ 17. k., 1906. évf. 193–204. füzet.
185. *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezései és irományai*. Elab. Dézsi Lajos. Budapest, 1898.
186. Szendrei János: *Miskolcz város története. 1800–1910*. In: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. V. Miskolc, 1911.

187. Szeremlei Samu: *Szilágyi András naplójából (1683–1732)*. In: DPL VII(I). 1887/4–5.
188. Székely Gábor: *Kecskeméti reformátusok végrendeletei a XVII-XVIII. századból*. In: Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve 24., Ed. Bárth János, Kecskemét, 2009.
189. Szilágyi Ferenc: *Zilah történelméből*. Pest, 1870.
190. Szilágyi Ferenc: *Idősb B. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz*. Budapest, 1876.
191. Szilágyi Sándor: *Kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzések*. In: SPF 1857/II.
192. Szimonidesz Lajos: *A protestáns gályarabok könyvei*. In: MKSZ LXV., 1941/IV. f.
193. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I-XIV. Budapest, 1891–1914.
194. Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon. 1789–1919*. MDEÚ 5. Budapest, 2001.
195. Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*. MDEÚ 17. Budapest, 2011.
196. Szőnyi Nagy István: *Elő-Hóltak jo illattya*. Debrecen, 1686.
197. Szőnyi Nagy István: *Magyar Oskola*. In: Tholdy Ferenc (Ed.): *A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. CGVH. Pest, 1866.
198. Tar Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon. 1694–1789*. MDEÚ 11. Budapest, 2004.
199. Thurzó Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1755*. MÉ 13. Baia Mare, 1905.
200. Thury Etele (Ed.): *Iskolatörténeti adattár I*. Pápa, 1906.
201. Tolnai Gábor: *Molnár Albert éneke*. In: Uő: *Évek, századok*. Budapest, 1958.
202. Tolnai Gábor: *Tótfalusi Kis Miklós »Halotti Kártája«*. In: ÚÍ 1976/11.
203. Tonk Sándor: *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága. 1653–1848*. FRS VI. Szeged, 1994.
204. Tóth Ferenc: *A' túl a' tiszai superintendentziában élt református püspökök élete, e' jelen időkig lehozva*. Győr, 1812.
205. Tóth Levente: *A Sepsi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig*. EREF 20. Budapest, 2013.

206. Tóth Sámuel: *Adalékok a Tiszántúli Ev. Reformált Egyházkerület történetéhez I-II.* Debrecen, 1894
207. Török István: *Pataki István ref. pap naplója 1672-1705-ig.* In: TT 1887.
208. Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története II.* Cluj, 1905.
209. Török István: *A kolozsvári collegium tanulóinak névsora.* In: A kolozsvári ev. ref. collegium (államilag segélyezett főgymnázium, bennlakás, elemi iskola) értesítője az 1905/6 évről, Cluj, 1906.
210. *Tiszántúli református lelkész-önéletrajzok. 1942–1944.* Ed. Szabadi István. EADRTT XVIII. Debrecen–Oradea, 2016.
211. Turóczi-Trostler József: *Magyar cartesianusok.* In: MI XII. évf., 1933/1-5.
212. Van de Graaf, G. Henk: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században. 1690–1795.* Cluj-Napoca, 1979.
213. Vass József (elab.): *Történelmi adatok gr. Kemény Józseftől. XXVIII. Wesselényi Pál, Szőnyi Nagy Istvan, és az 1670-ki vallási üldözések 1675-ki emlékezete.* In: ÚMM, X., 1860/VI.
214. Verrasztó Gábor: *A Váncza család.* Budapest, 2007.
215. Versényi György: *Miskolczi Gáspár.* In: ITK 16. 1906/4.
216. *Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659–1739.* Elab: Nagy Gyula. In: MTE Második osztály. Írók. 35. k. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századokból. vol. III.
217. W. Kovács András: *Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez.* In: EM LXXIV. 2012/3.
218. Wolf Rudolf: *Kraszna vármegye társadalma a 18. század első felében.* In: SZILMAGY, București–Cluj-Napoca, 1999.
219. Zoványi Jenő: *Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában.* In: ITK 16. 1895/1.
220. Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig.* h.n., [1921]
221. Zoványi Jenő: *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett.* In: MPEA XIII. Budapest, 1929.
222. Zoványi Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története.* Debrecen, 1939.
223. Zoványi Jenő: *Szathmári Pap János és Szathmári János.* In: IT XLVI. 1958/3–4.

224. Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. HR 6. Budapest, 1977.
225. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Ed. dr. Ladányi Sándor. Budapest, 1977.
226. Zsigmond Attila: *Somlyóújlak, református templom*. Erdélyi műemlékek 12. Cluj-Napoca, 1996.
227. Zsigmond Attila: *Szilágysági "szenteszközök" a 17-18. századi vizitációs összeírásokban I*. In: RSZ 95. (2002/1.)
228. Zsigmond Attila: *Szilágysági "szenteszközök" a 17-18. századi vizitációs összeírásokban II*. In: RSZ 96. (2003/2.)
229. Zsigmond Attila: *Szilágysági "szenteszközök" a 17-18. századi vizitációs összeírásokban III*. In: RSZ 96. (2003/3.)
230. Zsigmond Attila: *Egyházközségeink a Névkönyvek tükrében*. In: RSZ 98. (2005/1.)
231. Zsigmond Attila: *A Szilágyi traktus legrégebbi lelkésznévsorai*. In: RSZ 100. (2007/4.)
232. Zsigmond Attila: *Zilah, Király utca 34. Találkozott-e Zoványi P. György XII. Károllyal?* In: EM LXX. (2008/3--4.)
233. Zsigmond Attila: *Szilágyi András naplója*. In: HH X., 2011/1.
234. Zsigmond Attila: *"Hirtelen változható életemnek jó megfontolása kénszerített arra ..."* Zoványi P. György végrendelete. In: RSZ 104. (2011/6.)
235. Zsigmond Attila: *Megjegyzések a szilágysági harangok kutatásához*. In: HH XI., 2012/1.
236. Zsigmond Attila: *Szilágysági prédikátorok „dib-dáb dolgai”*. In: HH XI., 2012/2.
237. Zsigmond Attila: *Mit tudunk Zoványi P. Györgyről?* In: HH XII., 2013/1.
238. Zsigmond Attila: *„... Gencsi Sigmond uram az házat elvötte ...”* In: HH XIII., 2014/1.
239. Zsigmond Attila: *Barangolás a nevek útvesztőjében*. In: HH XIII., 2014/3.
240. Zsigmond Attila: *Szilágynagyfalu kegyserösszeírásai a 17–18. századból*. In: Archæologia Transylvanica. Studia in honorem Stephani Bajusz. Cluj-Napoca–Târgu Mureş–Budapest, 2015.
241. Zsigmond Attila: *Színhagyomány és egyháztörténet-írás*. In: HH XIV., 2015/3.

242. Zsigmond Attila: *Adatok Ikafalvi B. János élettörténetéhez*. In: A reformáció öröksége. Ed. Kolumbán Vilmos József. EREF 24. Cluj-Napoca, 2018.
243. Zsigmond Attila: „*Memoriae Sacrum*”. *Egy 18. századi lelkész névsor létrejöttének körülményei*. In: A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Ed. Kolumbán Vilmos József. EREF 25. Cluj-Napoca, 2019.
244. Zsigmond Attila: *Miklós paptól Polgári Mártonig. Zilah egykori lelképásztórainak emlékezete*. In: KRE 100. Tanulmányok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára. Oradea, 2020.
245. Zsigmond Attila: *Kik képviselték a szilágyi traktust az 1646-os szatmárnémeti zsinaton?* In: Határtalanul a határok között. Ed. Kolumbán Vilmos József, EREF 28. Cluj-Napoca, 2020.
246. Y. S.: *Régiségek Kraszna megyében*. In: MJ 1845/3.
247. [fără autor]: [Necrologul lui Polgári Márton]. In: NT 1830/34.
248. [fără autor]: *Egyházi tudósítás*. In: MJ 1847/60.

Documente de arhivă

1. *A nagybányai ev. ref. egyház gyűléseinek jegyző könyve az 1695-1785. évektől*. Protocolul proceselor verbale ale ședințelor consistoriale, parohia Baia Mare. RNL-MM, fond: PRBM, cota: 6.
2. *A Nagy Bányai Tiszteletes Egyházi Vidék újabb Inventáriuma és Protocolluma*. Protocolul mixt al diecezei băimărene (1643). NBEMLT, cota: 4.
3. *A' Nagy-Váradi Reform. Ekklésiának Protocolluma*. Protocolul mixt al parohiei din Oradea (1784). LT-NVOLASZI.
4. Adeverința parohiei din Zalău în privința hirotonirii lui Betlendi János. TTREL, fond: PHI, cota: PH 24/1789.
5. *Album Novum Gimnasii Refor[matae]. Zilahensis Paratum in Anno MDCCXXXII*. AKADKVT, fond: Arhivă, cota: mss A89.

6. *Catalogus Studiosorum Beneficiariorum ad Academias Exteras profector[um] ab a[nno]. 1632 ad a[nno]. 1659.* TTREL, fond: PHI, cota: I.1.j
7. Cererea lui Filep István către Consistoriul Suprem, solicitând ajutor financiar pentru studiile externe. EREL, fond: FÖKONZLT, cota: 46-1750.
8. *Compages Punctorum Constitutum et Rerum Memorabilium Ecclesiae Krasznensis Ab Anno 17 XLVI Concinnata.* Registrul mixt al parohiei reformate Crasna (1746). LT-KRASZNA, cota: I/1.
9. Documentele Colegiului Reformat din Zaláu. RNL-KOL, fond: Colecția Colegiului Reformat Zaláu, cota: 264.
10. *Emlekezetnek könyve.* Registrul mixt al parohiei Mineu (1748-1825), ZEMLT, fără cotă.
11. Evidența preoților și învățătorilor din dieceza Sălajului (1764). TTREL, fond: PHI / Egyházlátogatási iratok, cota: I.1.s
12. Extractul procesului verbal al ședinței consistoriale din 19. 01. 1783 a parohiei Zaláu. TTREL, fond: PIGY, cota: 466-Szi
13. Faragó András: *A magyarberkeszi református egyházközség története.* 1963. NBEMLT.
14. Colecția de fișe cu datele biografice ale preoților din protopopiatul Sălaj-Solnoc (1943). ZEMLT
15. *Inventarium et Ratio Perceptor. et Erogator. Ecclesiae R: Krasznensis ab Anno 17ILVII.* Inventarul și jurnalul de casă al parohiei Crasna (1747). LT-KRASZNA, cota: I/2.
16. Jurământul de credință al preoților, curatorilor și învățătorilor, formulare de jurământ. RNL-SZIL, fond: PRSS, cota: 111.
17. Jurnalul lui Ikafalvi János. LBKEK, Colecții speciale, cota: Ms 512.
18. Kemény József: *Miscellanea XXVIII.* AKAD-KT, fond: Arhivă, cota: Mss KJ
19. *Levél-Tári Napló* (jurnalul arhivei, început de către arhivistul Verestóy Cs. Sándor, 1741). RNL-SZIL, fond: PRSS, cota: R140.
20. Lista preoților din Zaláu pe paginile Bibliei aflate în posesia parohiei. LT-ZILAH

21. *Matricula Sive Liber Natorum & Denatorum Ecclesiae Reform. Krasznensis*. Registrul botezaților, parohia Crasna. (1754–1831), RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 332.
22. Matricula școlii din Zaláu (1647). AKADKVT, fond: Arhivă, cota: mss A95.
23. *Oeconomico Politico Protocolluma a' Tekintetes Közép Szolnok és T. Kraszna Vármegyékben helyezettett Szilágy Vidéki Reformatus Ven. Tractusnak* (procesele verbale ale sinoadelor parțiale, 1816–1833). RNL-SZIL, fond: PRSS, cota: R41.
24. Procesele verbale ale vizitațiilor canonice, vol. I-VII., 1761-1828. fond: PRSS, cota: R1, R3–R8.
25. Procesul verbal privind preluarea materialului arhivistic de valoare istorică a protopopiatului Sălaj-Solnoc, de către filiala din Zaláu a Arhivelor Naționale. Copie în posesia KREL.
26. Protocolul mixt al parohiei Boghiș, sec. 18. RNL-SZIL, fond: PARREF-BOGHIȘ, cota: 4.
27. Protocolul sinoadelor generale, 1567–1765. TTREL, fond: PHI, cota: I.1.a.
28. Protocolul sinoadelor generale, 1736–1759. TTREL, fond: PHI, cota: I.1.a.
29. Protocolul sinoadelor generale, 1768–1782. TTREL, fond: PHI, cota: I.1.a.
30. Protocolul sinoadelor generale, 1782–1792. TTREL, fond: PHI, cota: I.1.a.
31. *Protocolum Sedis Ecclesiasticae in Districtu Szilagy, in ambitu duorum Comitatum Zolnok & Kraszna existentis* (procesele verbale ale sinoadelor parțiale, 1666–1784). RNL-KOL, fond: COLDOCMS, cota: 7.
32. *Protocolum Ecclesiasticae Sedis Szilagyensis* (protocolul mixt al diecezei, deschis 1680). EREL, fond: SZILTR, fără cotă.
33. *Protocollum Venerabilis Tractus Sylvaniaensis in ambitu duor[um]. Szolnok Mediocr[is]. et Kraszna dispersim inclusi* (procesele verbale ale sinoadelor parțiale, 1784–1816). RNL-SZIL, fond: PRSS, cota: R39.
34. Registrul botezaților, parohia Boghiș. RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 143
35. Regstru mixt, parohia Camăr (1782–1838), RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 185.

36. Registru mixt, parohia Ilișua (1782–1838), RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 625.
37. Registru mixt, parohia Lelei (1775–1837), RNL-SZAT, fond: COLREGPARSTCIV, cota: 851.
38. Registru mixt, parohia Nușfalău, RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 799.
39. Registru mixt, parohia Șimleu Silvaniei, RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 1174.
40. Registru mixt, parohia Tășnad (1760–1858), RNL-SZAT, fond: COLREGPARSTCIV, cota: 1541.
41. Registru mixt, parohia Târgu Mureș, RNL-MS, fond: COLREGSTCIV, cota: 884.
42. Registru mixt, parohia Verveghiu, RNL-SZIL, fond: COLREGSTCIV, cota: 799.
43. Scrisoarea lui Filep István către episcopul Szilágyi Sámuel. TTREL, fond: PIGY, cota: 31-Szi
44. Scrisoarea lui Szathmári Nagy István către episcopul Szilágyi Sámuel în privința hirotonirii lui Katona Imre. TTREL, fond: PIGY, cota: 466-Szi
45. Scrisoarea lui Szathmári Nagy István către episcopul Szilágyi Sámuel în privința hirotonirii a doi preoți. TTREL, fond: PHI, cota: PH 62/1787
46. Scrisoarea lui Szathmári Nagy István către episcopul Szathmári Paksi István în privința hirotonirii a doi preoți. TTREL, fond: PHI, cota: PH 28/1789.
47. Scrisoarea lui Zoványi P. György către preotul Mezei István din Verveghiu (1719). ZEMLT.
48. *Somlyai Reformata Ecclesia Isten Kegyelme által való nevedésének, és sok rendbéli viszontagságainak le-irása, Mellyet [...] concinnált, s-maga kezével le-irt Halmágyi Istvan, Curator.* LT-SOMLYÓ.
49. *Tractus Rivuliensis Protocolon Vetus ab Ao 1620 idest MDCXX.* Protocolul mixt al diecezei băimărene (1620). NBEMLT, cota: 1.